

Izvorni znanstveni rad
UDK 725.9 (091)(497.5 Zagreb /Jelačić) "18-19"
Primljeno 2016-02-23
Prihvaćeno 2016-09-09

SPOMENIK BANU JOSIPU JELAČIĆU U ZAGREBU

Uz 150. obljetnicu podignuća spomenika i 215. obljetnicu rođenja bana Josipa Jelačića

Ivan Srša, Zagreb

Sažetak

U tekstu su obrađeni rezultati povijesnih istraživanja o spomeniku banu Josipu Jelačiću, koji je u Zagrebu podignut 1866. Godine 1947. spomenik je demontiran i rastavljen na dijelove te pohranjen u depou Gliptoteke, a njegovo je postolje u cijelosti srušeno. Uoči njegova vraćanja na istoimeni zagrebački trg 1990., provedena su istraživanja sa svrhom da se o njemu prikupe relevantni podaci koji mogu poslužiti i za izradu projekta novoga postolja i za konzervatorsko-restauratorsku obradu samoga spomenika. Uz dostupna arhivska vrela i literaturu, najvećim je dijelom istraživana građa publicirana u onodobnome dnevnome tisku.

Tim je istraživanjima utvrđeno da je kamen od kojega je klesano izvorno postolje izvađen u Moslavini, a da je postolje klesao bečki kipar Strešnjak (Strechank). Mjed za spomenik dobivena je taljenjem topova, a lijevanje je izvedeno u lijevaonici Antona Dominika Fernkorna, bečkoga kipara od kojega je naručena izvedba spomenika. No, najznačajniji rezultat istraživanja je podatak da je prvotna ideja o spomeniku bila bitno drukčija od svih kasnijih skica i poznatih modela, a posebice od one koja je naposljetku ostvarena. Uzimajući u obzir kasnije Fernkornovo odustajanje od te izrazito zahtjevne skice, te uspoređujući je s konačnim ostvarenjem, koje je od svih poznatih skica i modela najmanje složeno, postavljeno je pitanje njegova autorstva spomenika. Zaključeno je da autorstvo većim dijelom ipak pripada grupi njegovih bliskih suradnika, među kojima su kipari: Franz Pöninger, Theodor Friedl, Franz Braig i Joseph Weissman, dok je sam Anton Dominik Fernkorn radove nadzi-

* Ovaj rad Ivana Srše neobjavljen je i djelomično prilagođeno izlaganje sa znanstvenih skupova u Glini i Zagrebu, održanih 1998. godine u organizaciji *Kajkavskoga spravišća* iz Zagreba, u povodu 150. obljetnice ustoličenja bana Josipa Jelačića i njegove uloge u hrvatskoj povijesti i kulturi. Temeljeći se na arhivskim vrelima i literaturi, te novinskim člancima iz onodobnoga dnevnoga tiska – to istraživanje je – s manje poznatim ili nepoznatim detaljima - vrlo zanimljivo današnjem čitateljstvu, o 150. obljetnici podignuća spomenika. (*Op. ur.*)

rao, onoliko koliko mu je to dopuštalo njegovo narušeno zdravlje. Izvan Fernkornova autorstva, u struci nedvojbeno prihvaćenog, osnovno je težište ovoga rada istraživanje razvojnih mijena izrade spomenika banu Josipu Jelačiću, od prvotne ideje do završnog lijevanja u Fernkornovoj radionici.

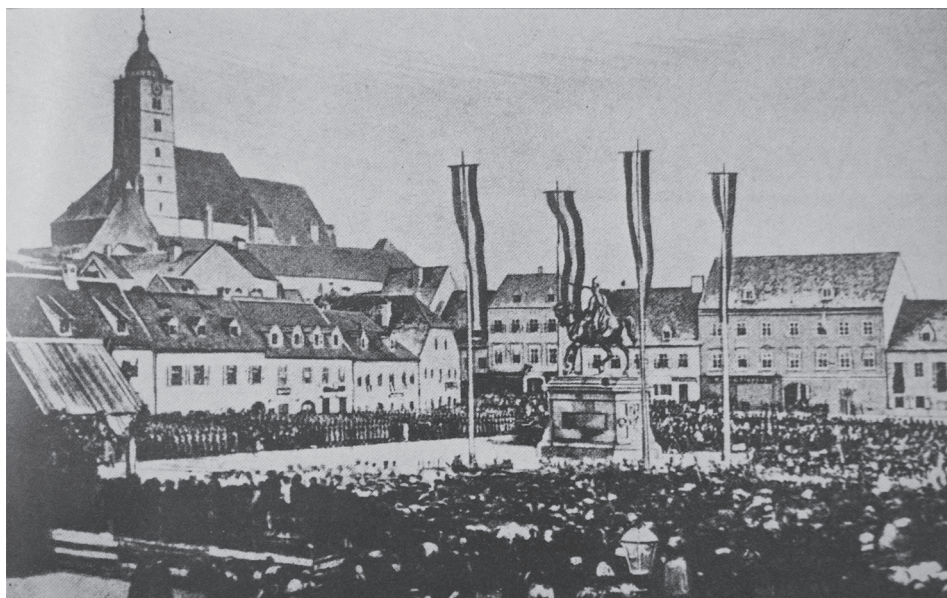
Ključne riječi: Zagreb; spomenik banu Josipu Jelačiću; Anton Dominik Fernkorn

UVOD

U prosincu 2016. napunit će se 150 godina od prvoga postavljanja spomenika banu Josipu Jelačiću na istoimenome zagrebačkome trgu (16. prosinca 1866.). Godinu nakon njegova podignuća oko spomenika je postavljena željezna ograda između deset kamenih stupova. Dvadesetak godina poslije “zbog rastućeg voznog prometa” ograda je odstranjena, a u podnožju spomenika dodana je široka stuba. Godine 1947. spomenik je demontiran, rastavljen u dijelove i pohranjen u depo zagrebačke Gliptoteke, a njegovo je izvorno postolje u cijelosti srušeno. Da bi ponovno ugledao svjetlo dana, trebale su proći pune četrdeset i tri godine (1990.). U nadasve zanimljivoj i burnoj povijesti toga spomenika i samoga trga na kojemu se nalazi, možda su, ipak, najzanimljiviji događaji vezani uz spomenik oni koji se odnose uz njegovu izradu i podignuće. U ovome su tekstu prikazani rezultati povijesnih istraživanja koja se odnose upravo na te događaje. Istraživanja su provedena godine 1990. u sklopu izrade elaborata konzervatorsko-restauratorskih radova na spomeniku i izrade projekta novoga postolja, koje je izveo Restauratorski zavod Hrvatske.¹

Riječ je ponajprije o istraživanjima koja se zasnivaju na arhivskim vrelima i literaturi, te novinskim člancima iz onodobnoga dnevnoga tiska koji je zaista pomno pratio sva zbivanja u vezi s podignućem spomenika banu Josipu Jelačiću. Rezultati tih istraživanja živo svjedoče i o organizaciji i tijeku čitavoga posla i o problemima s kojima se susretao Odbor za podizanje spomenika, počevši od skupljanja novca i odabira skice, odustajanja umjetnika od prvotne zamisli i traženja novoga rješenja, sve do realizacije, odnosno postavljanja spomenika na središnjemu zagrebačkomu trgu. U tekstu se također razmatraju dvojbe i mišljenja u vezi s Fernkornovim autorstvom, a navode se i mišljenja pojedinih autora koji su pisali bilo o umjetniku bilo o spomeniku.

¹ Voditelj radova bio je mr. sc. Dragan Dokić, akad. slikar, specijalist, a radnu ekipu tvorili su konzervatori: Krešimir Ivanišević, dipl. inž. arh., Nesto Orčić, akad. kipar i Ivan Srša, prof. pov. umjetnosti. - Ovaj je tekst bio sastavni dio elaborata koji je godine 1990. izradio RZH, a ovdje ga donosimo u skraćenu obliku: *ELABORAT KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKIH RADOVA NA SPOMENIKU BANU JOSIPU JELAČIĆU U ZAGREBU*. Arhiv RZH (danas Hrvatski restauratorski zavod - HRZ), dosje br. 1238.

Zagreb – otkriće spomenika Jelačića bana 17.12.1866. (Fototeka HRZ)

Godine 1990., na osnovi brojnih sačuvanih fotografija, razglednica, crteža, slika i nacрта, na kojima su bili prikazani spomenik i postolje, izveden je projekt novoga postolja,² a sam je spomenik obnovljen³ i svečano postavljen na središnji zagrebački trg. Premda ovdje ne govorimo o raspravama koje su tom prilikom vođene glede njegove nove lokacije i smjera u kojem je okrenut, valja upozoriti na to da su problemi s odabirom njegova prvoga položaja opisani u ovome radu.⁴

OSNIVANJE ODBORA ZA PODIZANJE SPOMENIKA BANU JOSIPU JELAČIĆU

“Na sjednici gradskog zastupstva 1 svibnja 1854 načelnik Kamauf izvješćuje o svečanosti u Wienu, kod kojih je i gradsko zastupstvo sudjelovalo. ‘Naš ban dobio je grofovski naslov - kaže Kamauf - zato treba da se tom veselju u Zagrebu dade vidljiv

² Projekt je izradio konzervator Krešimir Ivanišević d.i.a., projektant Restauratorskog zavoda Hrvatske (RZH).

³ Spomenik je obnovila “Ljevaonica, bravarska i strojobravarska radionica Željko Šelendić”, Bešići 30, u Zagrebu, pod nadzorom konzervatora i restauratora RZH, mr. Dragana Dokića.

⁴ Ovom prilikom također valja istaknuti trud i zahvaliti brojnim građanima koji su se odazvali na poziv RZH i donijeli vlastite fotografije ili sačuvane razglednice, kako bi pomogli da se novo postolje vjerodostojno izvede, a spomenik obnovi.

znak. Neka se na trgu slavnog bana podigne njegov spomenik, kojeg je on uslijed velikih zasluga za hrvatski narod već i prije zaslužio.' Gradsko zastupstvo u tu svrhu određuje iznos od 3.000 forinti. Tim zaključkom zagrebačkog zastupstva udaren je stvarni temelj spomeniku Jelačiću banu".⁵ O tom je zaključku gradsko zastupstvo izvijestilo ces. kr. Namjesništvo u Beču 1. svibnja 1854. spisom br. 1634.⁶ Dodjela grofovске titule banu Josipu Jelačiću bio je, prema tome, izravan povod da se u Zagrebu pokrene podizanje spomenika njemu u čast.⁷

U idućih nekoliko godina, sve do smrti bana Josipa Jelačića, 20. svibnja 1859. proglas o skupljanju dobrovoljnih prinosa za spomenik od 6. lipnja 1854.⁸ nije naišao na veći odaziv. Prema Ivanu Ulčniku, "Pravo sakupljanje započinje tek nakon smrti bana Jelačića i to tek onda, kada vodeću ulogu opet preuzima grad Zagreb." Tako "otpisom od 25 studenog 1860 broj 10.042"¹⁰ Ban Šokčević potvrđuje izabrani odbor gradskih zastupnika, ali ga istodobno i proširuje, budući da je Ministarstvo unutarnjih poslova u Beču opunomoćilo bana Šokčevića "na sakupljanje dobrovoljnih darova u svim krunovinah, gdje se je nadati odzivu za ovo poduzetje dodatkom da naznačim (Šokčević) one krunovine pri g. ministru radi ubaviestjenja dotičnih zemaljskih vladah".¹¹ Devet dana od banova poziva, Neustädter saziva prvu sjednicu Odbora za podignuće spomenika banu Josipu Jelačiću. Sjednica je održana 4. prosinca 1860.¹²

⁵ Ivan Ulčnik, *JOSIP BARUN NEUSTADTER*. "Revija Društva zagrebčana, br. 5., god. VIII. Zagreb, svibanj 1940., 133 - 134. - Anđelko Mijatović, *BAN JELAČIĆ*. Zagreb, 1990., str. 132.

⁶ Ivan Ulčnik, nav. djelo, str. 134.

⁷ Istoga je mišljenja i Anđelko Mijatović: "O podizanju spomenika Jelačiću u Zagrebu razmišljalo se je nakon carske odluke od 20. travnja 1854. o Jelačićevu uzvišenju na čast nasljednih grofova." (Nav. djelo, str. 132.)

⁸ Isto, str. 133.

⁹ Ivan Ulčnik, nav. djelo, str. 135.

¹⁰ Isto. - Također i kod Božene Kličinović u katalogu izložbe: *ANTON DOMINIK FERNKORN - SPOMENIK BANU JOSIPU JELAČIĆU* (MUO - Gliptoteka JAZU, V-VI 1990, Zagreb, 1990), str. 61. - Spomenuti spis, prema riječima arhivista Hrvatskog državnog arhiva (dalje: HDA), bio je u tom arhivu do 1935./36., kada je prosljeđen (ili je dan na korištenje) Gradskom poglavarstvu, o čemu svjedoči bilješka koja se nalazi na mjestu toga spisa. Taj bi spis, prema tome, trebao biti u PAZ-u, no ni tamo ga nema, pa ga možemo smatrati zagubljenim, ako ne i trajno izgubljenim.

¹¹ Ivan Ulčnik, nav. djelo, str. 137. - Pod brojem 11.077 u HDA upisan je spis o troškovima bolničkog liječenja u Osijeku, pa je, prema tome, Ulčnik očito naveo pogrešnu signaturu gore navedenoga Rješenja.

¹² POZOR (dalje: P), br. 57., od 6.12.1860., str. 2. - NN, br. 281., od 6.12.1860., str. 1. - "7. Da se sastavi i svietlomu banu za potpis podnese na sve žitelje austrijske carevine, da se za podignuće spomenika i proslavljenje neumerloga imena Jellačića bana doborvoljnimi prinesci učestvuje. - Sastavljenje toga poziva preuzme na obću želju odbora gospodin Ljudevit Vukotinović.

2. Da se spomenik podigne u Zagrebu na tergu Jellačića bana, slieven iz mieda, na podnožju iz domaćećeg granita, predstavljajući slavnog pokojnika jašućeć u narodnom odielu.

U travnju 1861. ban Šokčević obavještava Odbor da je car poklonio potrebnu količinu mjedi za lijevanje spomenika u iznosu od 200 centi,¹³ a u svibnju iste godine "Narodne novine", među ostalim obavijestima, donose i sljedeće: "Priobćuje se nadalje p. n. obćinstvu, da je model za spomenik Jelačića bana kod kiporeza Antuna pl. Fernkorna u Beču već naručen te da će biti izveden veleliepno nalik spomeniku nadvojvode Dragutina u Beču ..."¹⁴

Prema svemu sudeći, natječaj za izradu spomenika banu Josipu Jelačiću nije bio nikada javno raspisan. Takav natječaj nije objavljen ni u "Pozoru" ("Obzoru"), ni u "Narodnim novinama", a nije nam poznato ni da je tiskan u nekim drugim zagrebačkim novinama. S obzirom na to da su u zagrebačkom dnevnom tisku toga doba javnosti predstavljeni napisi s iskazima prikupljenih sredstava za spomenik, kao i zapisnik s konstituirajuće sjednice Odbora za podizanje spomenika, a točka 9. toga zapisnika izrijekom spominje da se o djelovanju Odbora treba uvijek izvještavati javnost, može se pretpostaviti da bi u tom istom tisku bio objavljen i natječaj, da je kojim slučajem bio raspisan. Zbog toga je moguće zaključiti da natječaj nikad nije bio javno obznanjen, premda je nagoviješten na sjednici Odbora od 4. prosinca 1860. u stavku 3. te mu je dan i krajnji rok (31. svibnja 1861.), a predviđena je i nagrada za odabrani model.

To se, uostalom, može zaključiti i iz priopćenja javnosti, koje je sročeno 10. svibnja, a u tisku je objavljeno 21. svibnja 1861. Priopćenje su u ime Odbora potpisali barun Neustädter, podmaršal, A. Hudovski, odbornik i poslovođa odbora te odbornici N. Mallin i A. Dutković.¹⁵ Iz njega se vidi da je Odbor već naručio izradu modela od kipara Antona Dominika Fernkorna, ali ne vidi se da se to dogodilo na osnovi odabira više modela koji bi, eventualno, pristigli na natječaj.

Budući da je u tome priopćenju jasno istaknuto da će budući spomenik banu Jelačiću biti nalik na spomenik nadvojvode Karla (Dragutina) u Beču, posve je

3. Da se za podignutje osnove u prenapisanom obliku razpiše natiečaj do 31. svibnja 1861, te da se osnova koja po odboru primljena bude, nagradi sa petsto for. austr. vredn.

4. Da se umoli vis. c. k. namiesništvo, da odboru priobći sve spise na prijašnja sakupljanja za spomenik ovaj odnoseće se.

Odredjuje se, da se o dielovanju odbora i novčanom stanju obćinstvu putem novinah vazda izvješće poda."

¹³ HPM, sign. spisa br. 21824 (PI. 788/14h). Pismo je napisano u Zagrebu 12. travnja 1861. Na rubu crvenom je tintom zapisano i podcrtano: 200 centi po f. 22 f. 14.400. Olovkom je na rubu zapisano: "vriednost cente 72 for." Na poleđini piše: "Preuz. 16.04.1861. potpis Neustädter", te br. 16.

¹⁴ NN, br. 115., od 21. svibnja 1861., str. 3-4.

¹⁵ Isto, str. 4.

jasno da je izbor autora presudila želja da to bude kipar koji je napravio i navedeni spomenik u Beču. Pretpostavljamo da se o tome možda razmišljalo u Odboru od samoga početka, budući da su u to doba članovi Odbora već mogli znati za spomenik nadvojvode Karla koji je u Beču otkriven 22. svibnja 1860.¹⁶

UGOVOR IZMEĐU ODBORA I ANTUNA DOMINIKA FERNKORNA

Dana 22. listopada 1861. predstavnici Odbora potpisali su u Beču ugovor s bečkim kiparom i ljevačem Antonom Dominikom Fernkornom o izradi modela za spomenik banu Josipu Jelačiću u Zagrebu.¹⁷

Iz prvog stavka ugovora možemo zaključiti da je Fernkom izradio više skica, od trenutka kada je Odbor od njega odlučio naručiti model za spomenik banu Josipu Jelačiću, na sjednici Odbora 10. svibnja 1861.¹⁸, do dana potpisivanja ugovora 22. listopada iste godine. Odbor je od tih skica odabrao jednu prema kojoj je dogovoreno da će Fernkom izraditi gipsani model konjaničke statue u nadnaravnoj veličini. Moglo bi se, možda, zaključiti da je riječ o crtežima, budući da se ne spominje manji model kao skica. Ovo treba istaknuti budući da je u priopćenju javnosti od 21. svibnja 1861. istaknuto da je naručen model.¹⁹

U drugome stavku ugovora vidi se da naručeni gipsani model treba poslužiti za izradu kalupa iz kojega će se potom lijevati spomenik.

Treći je stavkom uglavljena cijena gipsanog modela nadnaravne veličine u iznosu od 10 000 guldena austrijske valute.²⁰

U stavku 4. Odbor se obvezuje da će od Fernkorna naručiti i izvedbu odljeva u mjedi, a Fernkorn se pak obvezao da će preuzeti lijevanje, cizeliranje i montiranje.

Stavkom 5. utvrđena je svota za izradu odljeva u iznosu od 36.000 guldena. Posebno su utvrđeni količina potrebne mjedi i njezina cijena. Predviđeno je 200 centi materijala u vrijednosti od 72 forinte po centi, što ukupno iznosi 14 400 guldena. Za lijevanje spomenika i materijal predviđena je ukupna svota od 50 400 guldena.²¹

¹⁶ Hans Aurenhammer, *ANTON DOMINIK FERNKORN*. Wien, 1959. (Veröffentlichung der Osterreichischen Galerie in Wien, Verlag Anton Schroll & Co.), str. 16., sl. 5 i 6.

¹⁷ Ugovor je objavljen u "Agramer Morgenblatt" (dalje: AM), br. 352. god. 1929., na str. 26-27., u članku Petera von Preradovića: "Wieviel hat das Jelačić-Denkmal gekostet?" - Objavila ga je i Božena Kličinović (nav. djelo, str. 65). Ona ga je preuzela iz knjige Brune Maria Wikingena: "Anton Ritter von Fernkorn, der Bildhauer und Erzgieser, 1813.-1878". Beč, 1936 (Disertacija).

¹⁸ NN, br. 115., od 21. svibnja 1861., str. 4.

¹⁹ Isto.

²⁰ Iznos u austrijskim guldenima jednak je iznosu u forintama.

²¹ Ovdje valja upozoriti na 200 centi mjedi koje je, prema pisanju novina, car poklonio još u travnju te godine.

Prema ugovoru ostavljena je mogućnost da se potreban materijal o trošku Odbora dopremi u Fernkornvu ljevaonicu ili da se za njega plati predviđeni iznos za količinu potrebnu za lijevanje (stavak 7.). Jednako tako za troškove dopreme kipa u Zagreb dogovoreno je da idu na račun Odbora (stavak 8.).

Na dan potpisivanja ugovora, 22. listopada 1861., Fernkorn je od Odbora primio dio svote predviđene za izradu modela nadnaravne veličine. Od ukupno predviđenih 10 000 guldena toga dana isplaćena mu je polovica. Preostalih 5 000 guldena Odbor se obvezao platiti Fernkornu nakon dovršetka gipsanoga modela (stavak 9.).²²

Iz stavka 10. doznajemo da je ugovor napravljen u dva primjerka.²³ Nadalje, u stavku 11. precizirani su detalji u vezi sa spomenikom u slučaju Fernkornove smrti prije dovršetka radova.

U stavku 12. Odbor se obvezao da će Fernkornu prepustiti i cjelovitu izvedbu postamenta, zajedno s potrebnim poslovima, a Fernkorn će Odboru dostaviti pripadajuće koncepte te cjelovit proračun troškova potrebnih za postament, iz čega se može zaključiti da se Fernkorn obvezao izraditi i nacрте za postament.

Posljednji, 13. stavak ugovora donekle je nejasan. Naime, u njemu stoji da će Odbor Fernkornu u roku od 14 dana dostaviti ratu od 5 000 guldena. Ako je Fernkornu isplaćena svota od 5 000 guldena na dan potpisivanja ugovora, kako to stoji u stavku 9., onda je pitanje na ime čega se trebala isplatiti svota iz stavka 13.? Je li riječ o jednoj te istoj svoti, koja je na dan potpisivanja ugovora načelno uglavljena, pa je, s obzirom na to u stavku 9. navedeno da je tog dana i isplaćena, a stavkom 13. regulirano je da će se ona isplatiti kroz 14 dana, ili je pak riječ o tome da mu je unaprijed isplaćena preostala rata za izradu modela? Svota u iznosu od 5 000 forinti doista je Fernkornu isplaćena u studenom 1861., čime je ispoštovana odluka iz stavka 13 ugovora.²⁴

Zanimljivo je napomenuti da ugovorom nije određen rok izvedbe ni za jednu fazu radova: ni za izradu modela, ni za lijevanje i cizeliranje, ni za montiranje.

²² Da je ta svota nakon dovršetka modela doista isplaćena u skladu s ugovorom, vidi se iz triju dokumenata iz godine 1864., koji se nalaze u HPM. Riječ je o dokumentima br. HPM, 21834/4, HPM, 21831/3 i HPM, 21831/5. O tim dokumentima nešto više poslije, u vezi s godinom 1864.

²³ Jedan je primjerak onaj koji navodi Božena Kličinović, a potječe iz knjige B. M. Wikingena. Riječ je vjerojatno o primjerku koji je pripadao samome Fernkornu. A drugi je primjerak po svojoj prilici onaj koji je objavljen 1929. ("Agramer Morgenblatt", br. 352., str. 26-27). Taj je primjerak u to doba bio u posjedu obitelji Mallin iz Zagreba. Najvjerojatnije je to ugovor koji je pripadao Odboru, a ostao je u posjedu Nauma Mallina, koji je bio njegov član.

²⁴ HPM, spis br. 21831/2. - Božena Kličinović donosi faksimil Fernkornova dopisa s potvrdom o plaćenju rati. Spis nosi datum: Wien, 12. studenoga 1861. (nav. djelo, str. 15). - Vidjeti također i iskaz plaćenih troškova A. Fernkornu s potpisom N. Mallina, Zagreb, 18. 2. 1866.

PROBLEMI S ODABRANOM SKICOM

O dogovorenom izgledu budućega spomenika, koji je, sudeći prema prvome stavku ugovora, nastao na temelju odabrane skice, nešto više doznajemo iz teksta objavljena godinu dana poslije. Iz toga se teksta može naslutiti da je Fernkorn u to doba smatrao kako nije dobro pogodio posao, te da će, bude li se pridržavao ugovora, pretrpjeti veliku štetu.²⁵ Njegovom analizom možemo utvrditi više zanimljivih činjenica, a jedna se od njih izravno tiče opisa dogovorenog izgleda spomenika banu Jelačiću. Ako je zaista bilo dogovoreno da se konj na kojemu jaše ban Jelačić trebao propinjati trima nogama, a samo jednom biti oslonjen na tlo, onda je ta zamisao bila smjelija od one koju je Fernkorn ostvario u svojim djelima, od "Konja u desnom galopu" (1847.), "Sv. Jurja u borbi sa zmajem" (1853.), spomenika "Nadvojvode Karla" (1860.) i kasnijega spomenika "Princu Eugenu" (1865.).

Odbor u početku očito nije razmišljao o odustajanju. Nije teško razumjeti početnu želju Odbora, koji se priklonio i izabrao vjerojatno najteže ostvarivu skicu, da spomenik banu Jelačiću doista bude ne samo nalik na spomenik "Nadvojvodi Karlu", već da ga teškim i smjelim položajem konja i nadvisi, što, zbog razumljivih razloga, u javnosti nije bilo posebno isticano.²⁶ Pitanje je jedino je li doista do izbora spomenute ideje o izgledu konjaničke skulpture Odbor došao na osnovi prethodne Fernkornove skice ili su članovi Odbora prilikom određivanja izbora skice sami sugerirali spomenuti izgled spomenika, s konjem koji stoji na jednoj nozi? Bilo kako bilo, ako su novinski izvještaji o "tom slučaju" u cijelosti istiniti, onda je očito da se Fernkorn "zaletio", te da je u posljednjem trenutku želio spasiti što se još spasiti moglo, a da se ne obruka i da ne dođe do skandala.

²⁵ NN, br. 119., od 20. 11.1862., str. 2. - "... Mislilo se da je već spomenik u kalupu, da se skoro otkrije, a kad evo njegov majstor iz Beča piše, da odstupljuje od ugovora, što ga bijaše sklopio sa odborom ad hoc. G. Fernkórner veli, da mu ga je po ugovoru teško izraditi van na golemu svoju štetu, te ili neka odbor odustane od toga, da bi ban jašio na konju, ko bi stajao samo na jednoj nozi a sa ostalim trima bio u poletu ili jer mu glede težine veoma teško učiniti i uz mnogo veći trošak ili da on odustaje od ugovora, ako odbor ne pristaje, da bi ban jašio na konju, koji bi poslednim nogama stajao na podnožju. Odbor dakako neodstupljuje od međusobno podpisenega ugovora i opunomoći presv. g. Vukotinovića svoga predsjednika da se s majstorom naredi na korist odbora. Za podnožje uzeti će se tverdi kamen, što ga je u našoj Moslavini kod Jelenske dao izbiti god. Vukotinović i poslao ga bio u Beč, da vide, bude li dobar."

²⁶ Je li, možda, osim stvarnih praktičnih poteškoća ostvarenja spomenute ideje o konjaničkoj skulpturi s konjem koji je samo jednom stražnjom nogom oslonjen o tlo, bilo i nekih drugih razloga zbog koji je Fernkorn odustao od te svoje ideje, teško je reći. No, ne bi trebalo isključiti ni mogućnost određenih političkih konotacija u slučaju da se spomenuta ideja realizirala, a koja bi, najvjerojatnije, izazvala izravne usporedbe s konjaničkom skulpturom "Nadvojvode Karla" u Beču.

IZLOŽBA MODELA 1863. U "NARODNOM DOMU" U ZAGREBU

U rujnu i listopadu 1863. u Zagrebu je u dvorani "Narodnog doma" održana izložba modela za spomenik banu Josipu Jelačiću. U povodu toga zagrebačke su novine objavile oglas Odbora za podizanje spomenika banu Josipu Jelačiću, iz kojega bi se možda moglo pomisliti da je bio izložen samo jedan, već odabrani model za spomenik.²⁷ No, smatramo da je riječ o izložbi modela koji su izvedeni u više varijanti, te da se Odbor za podizanje spomenika možda odlučio osluhnuti i sud javnosti o izloženim modelima. Napose, imamo li na umu činjenicu da je u tisku godinu dana prije objavljena obavijest o mogućemu Fernkornovu odustajanju od daljnijega rada na spomeniku ako Odbor ne pristane na njegov prijedlog. Pretpostavimo li da su se Odbor, koji je zastupao Vukotinović, i Fernkorn dogovorili još 1862., u doba kad su o potrebi takva dogovora pisale novine, dakle, potkraj listopada ili u tijeku prosinca, onda bi se skice i modeli koji bana prikazuju u nekoliko varijanti kako sjedi na konju koji kaska paradnim korakom mogle datirati potkraj 1862. i u 1863.

DVOJBE OKO FERNKORNOVA AUTORSTVA

Ovdje valja upozoriti i na neke činjenice koje bi na ovaj ili onaj način mogle pridonijeti razrješavanju dvojbe oko Fernkornova autorstva kad je riječ o spomeniku banu Josipu Jelačiću. Pitanje je, naime, do koje je mjere taj spomenik zaista Fernkornovo izvorno djelo, a u kojoj je mjeri on plod suradnje Fernkorna i njegovih suradnika, među kojima se najčešće spominju Friedl i Bardof.²⁸

Kao što smo već naveli, prema ondašnjim novinama, potkraj studenoga 1862. Fernkorn je nagovijestio odustajanje od ugovora ako Odbor ne odustane od toga da ban jaše na konju koji se trima nogama propinje, a samo s jednom vezan je uz postolje. O razdoblju, od potpisivanja ugovora 22. 10. 1861. do 20. 11. 1862., kada Fernkorn najavljuje moguće odustajanje od ugovora, nema pouzdanih podataka, te se može pretpostaviti da je Fernkorn već u tom razdoblju radio i podvarijante s prikazom konja u propnju s dvije noge u zraku. U to doba, potkraj studenoga 1862., Fernkorn očito nema za Odbor prihvatljivije rješenje od onog koje su u

²⁷ "Pozor" (P), br. 212., od 18. 9. 1863. i brojevi: 212, 214, 216, 218, 220, 222, 224, 226, 228, 230, 232 i 235 od 15. 10. 1863. (Izložba je, očito, trajala približno mjesec dana, a "Pozor" je periodično, svaki drugi dan, objavljivao oglas.) - NN, br. 212. od 18. 9. 1863. i brojevi: 215, 217, 223, 228, 230, 233 i 237. - "Spomenik Jelačića-bana u modelu, po kojem će se izvesti u veliko, može se viditi svaki dan od 9 do 1 ure prije podne, a na nedjelje i blagdane također od 3 do 5 ure poslije podne u d v o r a n i n a r o d n o g a d o m a , uz ulazninu od 10. novč. a. vr... U Zagrebu, dne 16 rujna 1863. Odbor za spomenik Jelačića- bana."

²⁸Hans Aurenhammer, nav. djelo, str. 61., kat. br. 90. - Božena Kličinović, nav. djelo, str. 27.

početku dogovorili, a koje bi moglo istoga trenutka nadomjestiti prvotnu ideju. Zbog toga je Fernkorn do daljnjega ostavljena razrada inačice koju je ponudio u zamjenu za onu dogovorenu ugovorom.²⁹

Znamo li da je osnovna ideja, od konja u propnju s trima nogama u zraku, evoluirala preko ideje s prikazom konja u propnju s dvjema nogama u zraku, do konačna rješenja s prikazom konjanika kako sjedi na konju koji kaska paradnim korakom, realno je zapitati se: kako to da se prvotna ideja koja je nudila toliko složeno i smjelo rješenje na kraju pretvorila u rješenje koje je ipak manje složen i manje pompozan spomenik, na kojemu je izostala smjelost koju je prvotna ideja tako hrabro ponudila? Je li Odbor doista tako pomirljivo prihvatio tu metarmorfozu? Što je ponukalo Fernkorna, ili što ga je prisililo da na kraju razrađuje jednu, ipak, posve konvencionalnu pozu? Koliko je u tome imao udjela Fernkornov drugi, jači moždani udar koji je uslijedio 20. lipnja 1863., približno tri mjeseca prije otvaranja izložbe u Zagrebu.³⁰ Jesu li u to doba već bile završene, odnosno jesu li mogle biti završene sve podvarijante dviju osnovnih koncepcija, i koliko je uopće do toga trenutka sam Fernkorn bio angažiran na njihovoj izvedbi? Naime, nakon toga jačega moždanog udara teško je pretpostaviti bilo kakav ozbiljniji Fernkornov osobni angažman na izradi modela do jeseni 1863.

Bilo kako bilo, smirivanje prvotno smjelo zamišljene ideje konja u propnju s trima nogama u zraku na paradno kaskanje na određen se način može dovesti u izravnu vezu s Fernkornovom bolešću. Koliko je napredovanje Fernkornove bolesti bilo pogubno za njegov rad na izradi modela spomenika banu Jelačiću, zbog čega mu je vjerojatno trebala veća pomoć od uobičajene pomoći njegovih suradnika, to bi svakako trebale utvrditi buduće stilske analize toga spomenika. No, navedene činjenice vezane uz razvoj ideje o izgledu budućega spomenika banu Josipu Jelačiću, kao i činjenice vezane uz njegovu bolest, prilikom budućih će stilskih analiza trebati uzeti u obzir.

IZRADA MODELA I KALUPA

Može se pretpostaviti da se nakon izložbe održane u jesen 1863. kod članova Odbora, a možda i uz pomoć suda javnosti, iskristalizirao konačan stav o budućem izgledu spomenika. Prema tome, jesen te godine možemo odrediti kao početak izrade modela nadnaravne veličine koji je trebao poslužiti za izradu kalu-

²⁹ U ugovoru nije precizirano kako treba izgledati konačni spomenik, ali se može pretpostaviti da je načelno dogovorena ona ideja zbog koje je Fernkorn najavio odustajanje. U stavku 1 ugovora naznačeno je samo da Odbor naručuje izradu modela prema odabranoj skici, "u nadnaravnoj veličini, jahače statue, vrlo poštovane, Njegove Ekscelencije, pokojnog hrvatskog bana, grofa Jelačića".

³⁰ Hans Aurenhammer, nav. djelo, str. 32. - Božena Kličinović, nav. djelo, str. 27 i 48.

pa. Pri tome treba istaknuti da su se moguće korekcije mogle dogoditi i prilikom prijenosa s modela malih dimenzija u model nadnaravne veličine. Takve korekcije ne bi bile ništa neobično ili posebno. Naime, tek na modelu koji je trebao poslužiti za lijevanje moglo se dotjerati ono što na manjem modelu nije bilo moguće, a također se mogao korigirati i određeni položaj koji je u većem mjerilu došao jače do izražaja, a možda nije bio do kraja primjeren ili u cijelosti nije bio najsretnije riješen na modelu manjih dimenzija. Također se moglo dogoditi da su prilikom odabira i dogovora konačne verzije spomenika spajane dvije ideje ili podvarijante u jednu cjelinu, ili su s jedne varijante na konačno rješenje dodavani pojedini detalji. Imamo li sve to na umu, jasno nam je da Fernkornova bolest, s jedne, i kao rezultat te bolesti, suradnja njegovih suradnika, s druge strane, mogu do određene mjere dovesti u pitanje Fernkornovo autorstvo spomenika banu Josipu Jelačiću.

Dana 10. ožujka 1864. Fernkorn je po treći put doživio moždani udar.³¹ Iscrpljen bolešću Fernkorn tri mjeseca poslije Josefu Röchllichu daje punomoć glede upravljanja ljevaonicom (4. lipnja 1864).³² Nekoliko dana nakon što je Fernkorn doživio svoj treći moždani udar, u zagrebačkom tisku, očito ne znajući za zlu kob koja ga je snašla, javljaju da: *"... zasad samo kalup, marljivo se radi u radionici bečkog umjetnika Fernkorna; već u kolovozu početi će ga lievati..."*³³ Ako bi se pod izradom kalupa imalo shvatiti upravo to što je napisano, to bi značilo da je model u nadnaravnoj veličini već bio napravljen. No, s obzirom na to da je dogotovljenje kalupa prijavljeno tek početkom listopada (ili potkraj rujna) te godine, pitanje je da li se sredinom ožujka još radilo na modelu ili je doista već započela izrada kalupa.³⁴ Početkom travnja u novinama je objavljen tekst Odbora za podizanje spomenika banu Josipu Jelačiću, koji je vjerojatno sročan na sastanku Odbora 31. ožujka 1864. Iz toga teksta moglo bi se zaključiti da je izrada kalupa pri kraju, a jednako tako da je već daleko odmakla izrada postamenta. *"... Spomenuti umjetnik već dogotavlja kalup spomenika u veliko, te će početi lievanje iz mieda još tečajem ove godine; isto tako dogotavlja se tvorivo za podnožje iz domačega moslavačkog granita."*³⁵

No, osnovu toga teksta čini informacija Odbora u vezi s do toga trenutka prikupljenim sredstvima, te konstatacija da gotovo jedanput više sredstava još nedostaje.³⁶ Ulčnik navodi da se Odbor u ljeto 1864. zbog nedostatka sredstava odlučio

³¹ Hans Aurenhammer, nav. djelo, str. 33.

³² HPM, sign. 21818 P.I. 788/14 b. - Božena Kličinović publicirala je faksimil te punomoći (nav. djelo, str. 16-17).

³³ NN, br. 62. od 16.3.1864., str. 246.

³⁴ HPM, sign. 21834/4.: Pismo Odbora od 4. listopada 1864. (br. 51-864). "Pošto je kipar Antun Vitez Fernkorn prijavio da je dogotovio kalup za spomenik Jelačića bana u veliko..."

³⁵ NN, br. 76., od 2.4.1864., str. 1 (301)

³⁶ Isto.

potaknuti mjeru koja do tada nije bila poznata. Naime, predlaže raspisivanje nameta za svaki porezni novčić.³⁷ Međutim je Namjesničko vijeće odbilo taj prijedlog.³⁸ O konačnom ishodu te ideje doznajemo iz opširna izvještaja bana Šokčevića datiranog 24. studenoga 1866.³⁹ Istodobno nastaje i otpis na ime odborskog blagajnika Nauma Mallina, kojem se određuje da u Beču proda obveznice i pretvori ih u gotovinu.⁴⁰ Preostalih 5 000 forinti koje je Odbor, u skladu s ugovorom od 22. listopada 1861. trebao isplatiti Fernkornu nakon završetka modela i kalupa, Fernkornu je isplaćeno u dva navrata: potkraj listopada te godine 4 500 for., te početkom prosinca preostalih 500 for.⁴¹ Također mu je dan i predujam za lijevanje u iznosu od 3 000 for, kako je to navedeno u otpisu Odbora blagajniku Odbora Naumu Mallinu. Ta je svota isplaćena još u tijeku listopada 1864.⁴²

Nekoliko dana nakon održane sjednice Odbora početkom listopada 1864. dnevni tisak donosi opširne izvještaje o toj sjednici, na kojoj je, između ostalog, zaključeno da se osnuje komisija za izbor mjesta na kojemu će se postaviti budući spomenik, ali i da: *“Nj. veličanstvo dostajalo je 200 cent. tuča pokloniti za lievanje kipa; materijal ovaj leži u Steinu blizu Ljubljane; zamolila se je c. kr. generalkoman-*

³⁷ Ivan Ulčnik, nav. djelo, str. 140. - Božena Kličinović, nav. djelo, str. 62.

³⁸ Isto. - Anđelko Mijatović, nav. djelo, str. 134. -

³⁹ HPM, *“Iskaz troškovah za spomenik Jellačića bana”*, sign. 21821. Objavljeno u Zagrebu 1900. *“Saborski spisi ... od godine 1865-1867”*, str. 265-268. Broj objavljenog teksta: 257. - *“Ova bi predstavka kr. namjesničkomu vieću na izvješće dostavljena, koja se pod 13 listopada 1864. br. 13.741 tamo očitava, da niti posveta ovako sakupiti se imajućih novacah, a niti porezne sile naroda nedopuštaju dozvolu potražena prireza, već predloži, da se odbor prije svega no točno precisiranje potrebnih još za postignuće spomenika troškovah uz obrazloženi račun dosada sabranih prineseka pozvati, i tek na temelju ovih podatakah način iznači bi imao, kako, te iz koje zaklade bi se imao manjak pokriti. Odpisom od 22. listopada 1864. br. 4.387 odredi ipak kr. kancelarija dvorska s razloga ... da se upitni trošak predujmice namiri iz zaklade dobrovoljačke, pridružujući si pomenuta oblast dvorska, da saboru predloži zakonsku osnovu u pogledu načina, kojim bi se predujmljena svota dobrovoljačkoj vratila, ili inače zaračunala. Na temelju ove odredbe bude odboru za spomenik Jelačića bana tečajem 1864. i 1865. doznačen iz dobrovoljačke zaklade predujam od 33 000 for., što je jedino prodajom zakladnih javnih papirah moguće bilo, čim je ova zaklada na 8 000 for. u vrijednosnih papirah spala...”*

- Spis br. 13.741 koji se u navedenom tekstu spominje, a koji bi, prema Ulčniku, trebao biti u Hrvatskom državnom arhivu, u svesku br. 16., nismo pronašli. Također nismo našli ni spis br. 16.607 iz 1864., koji je, prema Ulčniku, također vezan uz taj “slučaj”, a trebao bi biti u Hrvatskom državnom arhivu, u svesku br. 14.

⁴⁰ HPM, sign. 21828., spis br. 53- 864.

⁴¹ HPM, sign. 21831/3 i 21831/5. *“Iskaz platjenah A. Fernkornu za spomenik”*, 18. 2. 1866. (otpis: N. Mallin). - Treba napomenuti da se u ugovoru navodi izrada modela za koju je predviđena svota od 10 000 for., no očito je da se u toj svoti podrazumijevala i izrada kalupa. - Božena Kličinović donosi faksimil priznanice s uplaćenih 500 forinti, od 5. 12. 1864. i Fernkornovim potpisom (nav. djelo, str. 19).

⁴² Božena Kličinović donosi faksimil priznanice o isplaćenju svoti (nav. djelo, str. 18).

da, da izvoli naredbu izdati, da se taj material odboru predade.⁴³ Iz toga novinskoga teksta također doznajemo da su odobrena sredstva i za rad klesara Strešnjaka. Da su ona doista isplaćena, kao i kolika su ona bila, vidi se iz izvještaja bana Šokčevića od 24. studenoga 1866. Ukupna svota koju je klesar Strešnjak (Strechank) primio bila je 19 191 for. i 52 novčića.⁴⁴

ODREĐIVANJE LOKACIJE

Da određivanje lokacije nije išlo lako, vidi se iz novinskoga članka od 24. srpnja 1865.⁴⁵ Iz njega se može zaključiti da su razglabanja o budućoj lokaciji spomenika, ali i o smjeru kamo ga okrenuti, trajala više mjeseci dok napokon to nije navedenog dana definirano. Jednu od solucija o kojoj se raspravljalo prije negoli su određeni položaj i smjer spomenika, doznajemo iz dopisa Odboru, koji je u Fernkornovo ime uputio Joseph Röchlich.⁴⁶ Iz tog dopisa proizlazi da se razmišljalo o postavljanju spomenika u smjeru zapada.⁴⁷ Naime, Odboru se očito žurilo s određivanjem lokacije već i zato što je trebalo pristupiti izradi postamenta. O tome svjedoči novinski članak objavljen 4. kolovoza 1865., dakle, približno dva tjedna nakon što je određena lokacija. *“Za temelj i podnožje spomenika našega slavnoga vojvode narodnoga počelo se je ovih danah kopati na Jelačićevu tergu.”*⁴⁸

⁴³ NN, br. 229., od 7.10.1864., str. 2. - Ivan Ulčnik, nav. djelo, str. 141. - Božena Kličinović, nav. djelo, str. 62.

⁴⁴ Vidjeti bilj. 63. - Iskaz o troškovima koji su se odnosili na Strešnjakov rad naznačeni su u stavci 7.: “Kamenaru Strešnjaku za dostavu, izvodjenje i poliranje granita za podnožje po ugovoru ... 19.191 for. i 52. novčića.”

⁴⁵ NN, br. 167., od 24.7.1865., str. 2.

⁴⁶ HPM, sign. 21819 P. I. 788/14 c - Božena Kličinović, nav. djelo, str. 6 i 8. Na str. 9-11 autorica donosi faksimil toga dopisa.

⁴⁷ Koliko je prilikom tih razmišljanja glavnu riječ imao politički čimbenik, a koliko stručna, urbanistička i druga razmišljanja, teško je prosuditi. U svakom slučaju, razmišljanje o varijanti da se spomenik okrene zapadu, a koja je bila prisutna i poslije, ipak upućuju i na prisutnost stručnoga gledanja na taj problem, a ne samo političkoga. Okretanje spomenika u smjeru zapada teže bi bilo vezati uz neku političku ideju toga doba, nego što je to izazvalo konačno postavljanje spomenika okrenuta sjeveru. U “Novostima”, od 23. 10. 1940. u tekstu pod naslovom: “Premještanje spomenika ‘NA ZGODNIJE MJESTO?’”, navođen je prijedlog da se spomenik Jelačiću dislocira. Zanimljivo je da se i tada razmatralo okretanje spomenika u smjeru zapada. Spomenik se prema tim razmišljanjima trebao smjestiti u osi s Praškom ulicom, licem okrenut prema zapadu.

⁴⁸ NN, br. 177., od 4. 8. 1865., str. 2. - Svečano polaganje temeljnog kamena za Jelačićev spomenik zabilježeno je na Zalderovu crtežu. Gjuro Szabo publicirao je taj crtež datirajući događaj u 1864. (Gjuro Szabo, *KNJIGA O STAROM ZAGREBU*. Zagreb, 1930. Edicija Muzeja grada Zagreba br. 6 (posebni otisak iz “Narodne starine”).

DODATNI UGOVOR S FERNKORNOM I LIJEVANJE SPOMENIKA

“Narodne novine” od 26. studenoga 1864. javljaju o održanoj sjednici Odbora za podizanje spomenika banu Josipu Jelačiću. Na toj je sjednici Odbor upoznat sa stavovima dvorske kancelarije u vezi s dodjelom sredstava iz dobrovoljačke zaklade, a također je upozoreno i na nepovoljno sklopljen dogovor između Vukotinovića i Fernkornove ljevaonice glede rokova plaćanja.⁴⁹ Dodatni ugovor s Fernkornom sklopljen je 2. prosinca 1864.⁵⁰ Prvim člankom toga, dodatnog ugovora regulirana je provedba stavaka 4, 5. i 6. ugovora sklopljenog 22. listopada 1861. Tim su stavcima ugovora iz 1861. bili regulirani odnosi vezani uz lijevanje, odnosno cizeliranje i montiranje spomenika (stavak 4.), nadalje odnosi vezani uz cijenu odljeva, količinu i cijenu materijala (stavak 5.), a stavkom 6. bilo je predviđeno dodatno sklapanje pisanog sporazuma ako Odboru budu nedostajala potrebna sredstva. Osim toga, u prvome članku dodatnog ugovora Odbor naručuje od Fernkorna izvedbu odljeva, a Fernkorn je preuzima, zajedno s cizeliranjem i montiranjem.

Značajno je što je u tome prvom članku dodatnog ugovora naglašeno da: *“gospodin Anton Ritter von Fernkorn preuzima izvedbu odljeva, i to prema modelu, kojeg je on izradio, i to tako da on neće samo odliti kip, konjanika i plintu već će ga cizelirati i montirati, i to jednako pažljivo kao i model.”*

Tako ugovorena izvedba lijevanja, cizeliranja i montiranja odnosi se, očito, na cjelokupnu Fernkornovu ljevaonicu, a ne na njega osobno. Fernkornovo je ime u ugovoru prije svega trebalo biti jamstvo kvalitete izvedbe, a ne njegov osobni angažman u svim pojedinim fazama. Taj osobni angažman Fernkorn iz zdravstvenih razloga, unatoč, možda, svojoj najboljoj volji nije mogao provesti. Njegovo zdravstveno stanje u jesen 1865. bilo je već takvo da 18. listopada, prilikom otkrivanja spomenika Princu Eugenu u Beču, ne može sam bez pomoći prisustvovati tom događaju.⁵¹

U četvrtom članku ugovora regulirano je da će metal potreban za izradu kipa i plinte, tj. 200 centi mjedi, kao i preostalih 25 centi potrebnih za izradu ornamenata Odbor dostaviti Fernkornu o vlastitom trošku.⁵² U pismu datiranom u Zagrebu 13.1.1865. ban Šokčević piše Odboru, izvještavajući ga da je car odobrio i odstupio i preostalu potrebnu količinu mjedi u iznosu od 25 centi.⁵³

⁴⁹ NN, br. 271., od 26. 11. 1864.

⁵⁰ Ugovor od 2. prosinca 1864. objavljen je na istim mjestima kao i ugovor od 22. listopada 1861. (Vidjeti bilj. 28.)

⁵¹ Isto. - Jelena Uskoković, nav. djelo, str. 14.

⁵² Hans Aurenhammer spominje da je do sklapanja naknadnog ugovora od 2. prosinca 1864. bio dogotovljen “međumodel” (“Zwischenmodell”). Pod tim razumijevamo da je vjerojatno riječ o kalupu, koji je bio dogotovljen prije listopada te godine (nav. djelo, str. 61., kat. br. 90).

⁵³ HPM, sign. 21823 P.I. 788/14 g. Broj spisa 65. pr. Na margini je crvenom tintom zabilježeno: 25 centah po 72. for. - 1 800 for. Na poledini k. br. 61. Dok. Ad. N. br. 2. - NN, br. 11., od 14.1.1965., str. 2.

Prema iskazu troškova za spomenik banu Josipu Jelačiću, od 24. studenoga 1866.⁵⁴ vidimo da je nacрте za postament doista napravio Fernkorn te da mu je u tu svrhu trebala biti isplaćena svota od 250 for. U stavku 5 toga Iskaza piše: *“Istomu u ime naknade predizloženih troškovah za nacрте i podnožje po pogodbi... 250 for.”*

Iz istog iskaza doznajemo da su gradnja temelja za postament, te jezgre postamenta, kao i sastavljanje klesanaca izvodili zagrebački graditelji Klein i Jambrišak.⁵⁵ U stavku 10.: *“Kleinu i Jmbrišaku, graditeljima, za gradjenje fundamenta, jezgre i sastavljanje po kamenaru izradjena granita ... od prilike iznositi će trošak ... 9 000 for.”* Od toga im je potkraj studenoga 1866., u vrijeme kad nastaje spomenuti izvještaj, bilo plaćeno 5 189 for. i 37 novčića. Klesaru Strešnjaku unaprijed je bilo isplaćeno 91 for. i 48 novčića, a cjelokupna svota prema ugovoru je trebala iznositi 1 150 for. Tako je potkraj studenoga 1866. Strešnjaku trebalo isplatiti još 1 058 for. i 52 novčića.⁵⁶ Granit dopremljen iz Moslavine u Zagreb stajao je 1 for. i 30 novčića po centi. U stavku 9. navedenog iskaza predviđeno je: *“... dakle za 3 000 odprilike centih ... 3 900 for.”* Jedan je dio te svote bio u tome trenutku već isplaćen: 3 128 for i 16 novčića. Za isplatu je preostalo, prema iskazu, još 771 for. i 84 novčića.⁵⁷

DOVRŠENJE SPOMENIKA I NJEGOVO POSTAVLJANJE NA JELAČIČEVU TRGU U ZAGREBU

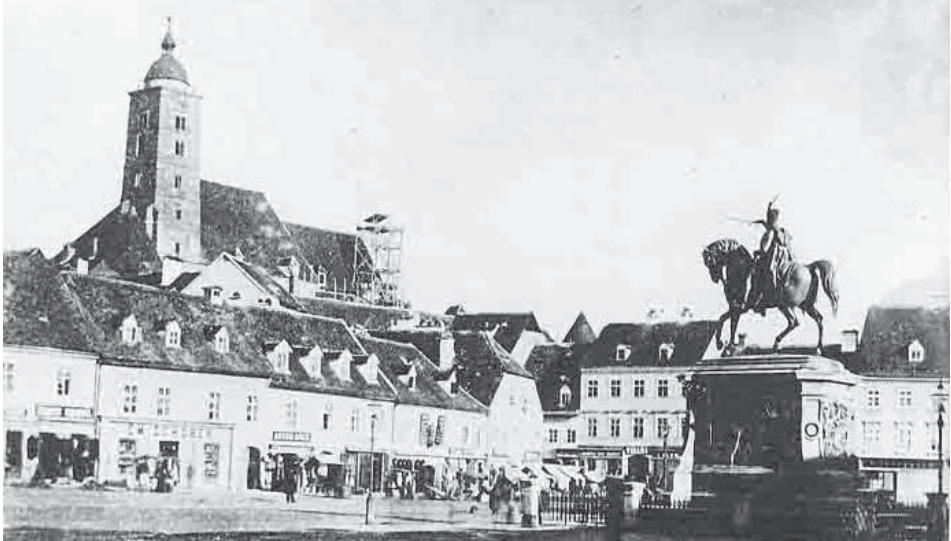
Spomenik je bio dogotovljen u lipnju 1866. Opisujući ga, novinar “Wiener Zeitunga”, među ostalim, odaje i priznanje Josephu Röhlichu za pokazano lijevačko umijeće. Također je zapaženo da se spomenik banu Josipu Jelačiću: *“... bitno od spomenika nadvojvode Karla i principa Evgenija razlikuje ... udara kod spomenika*

⁵⁴ Vidi bilj. 63.

⁵⁵ Riječ je o Janku Jambrišaku (2. 4. 1834.-1. 4. 1892.) i Franji Kleinu (1828.-1889.). Vidjeti: Lelja Dobronić, *GRADITELJI I IZGRADNJA ZAGREBA U DOBA HISTORIJSKIH STILOVA*. Zagreb, 1983., str. 5-37. i 59- 99.

⁵⁶ Vidi bilj. 63.

⁵⁷ Isto. - Spomenuta količina kamena u kilogramima, odnosno u tonama iznosila bi 150 tona (Vidi: *“Tehnički kalendar GRADITELJ 1941”*, I. dio, str. 3., 50 kg = 1 centa). Prilikom izrade projekta rekonstrukcije postamenta, godine 1990., proračunano je da je ukupno za oblaganje temeljne konstrukcije i dodatnu stubu potrebno oko 60,53 m³ kamena ili 175,5 tona. Razlika između u iskazu nevedene količine i one dobivene prilikom izrade projekta, u iznosu od 25,5 tona, nastala je zbog toga što je u projektu ukalkulirana i potrebna količina kamena za stubu koja je spomeniku dodana godine 1909. Količina kamena potrebna za tu stubu iznosi oko 19,53 m³ ili 56,6 tona. Iz toga zaključujemo da je u količini od 3 000 centi kamena ili 150 tona, bio uračunan i kamen za stupove ograde koja je izvedena 1867. Naime, odbijemo li od tih 175,5 tona kamena količinu potrebnu za dodatnu stubu (56,6 tona), dobit ćemo da je za postament približno trebalo 118,9 tona kamena, zbog toga pretpostavljamo da je preostalih oko 31,1 tona možda upotrijebljena za stupove ograde.

Pogled na Trg bana Josipa Jelačića prije potresa 9.11.1880. (Fototeka HRZ)

*Jelačića bana ponajprije trenutak umierena spokojstva u oči ... I konj koraca lahko i slobodno, samo nam se čini, da mahanje s glavom nije sasvim sretno izraženo.*⁵⁸ U Beču je spomenik puna tri mjeseca izložen javnosti, a potom je 18. listopada dopremljen u Zagreb.⁵⁹

Potkraj listopada predsjednik Odbora Neustadter dostavlja Namjesničkom vijeću izvještaj u kojem mu javlja konačnu potrebu troškova za Jelačićev spomenik.⁶⁰ Radovi na postavljanju spomenika dovršeni su u tijeku studenoga. Prije spomenuta "Isprava", u kojoj su popisani svi sudionici radova na spomeniku - navedeni prema vrstama radova, a uza svako je ime naznačeno i odakle majstor potječe - također svjedoči da su se radovi odvijali još u studenom. Ta povelja, nastala u Zagrebu, datirana je s 15. studenim 1866.⁶¹

⁵⁸ NN, br. 129., od 7. 6. 1866., str. 2. - Božena Kličinović, nav. djelo, str. 71.

⁵⁹ NN, br. 241., od 19. 10. 1866., str. 1. - Rudolf Horvat, nav. djelo, str. 405. - Božena Kličinović, nav. djelo, str. 62.

⁶⁰ Ivan Ulčnik, nav. djelo, str. 143.

⁶¹ U "Ispravi" je na prvome mjestu, ispred ostalih imena, kao majstor naveden Anton Ritter von Fernkorn. Odmah iza njega naveden je poslovođa ljevaonice Joseph Röhlich. Kao kipari navedeni su: Franz Pönninger, Theodor Friedl, Franz Braig i Joseph Weissmann, svi iz Beča. Majstori koji su radili kalup: Anton Kops iz Češke, Peter Schmidt iz Beča, Franz Lazek iz Češke. Cizeleri: Karl Petsch iz Neustadt Eberswalda kod Berlina, Florian Angel iz Beča, Adam Maser iz Meningena, Michael Beierl iz Baiema, Hans Wimer iz Heinchena. Monteri-. Wilhelm Sahetsz iz Pri ... u Pruskoj, Karlo Mittaläuser iz Schwarzburga Rudolstadt, Gottfried Dansel (Modelltisler) iz Hrvatske ... ostala imena i prezimena teže su čitljiva.

Dana 24. studenoga 1866. ban Šokčević u Saboru podnosi izvještaj o troškovima za spomenik. Prema tom izvještaju vidljivo je da je do tada,⁶² Odbor Fernkornu dugovao još 3 000 for. za lijevanje, cizeliranje i postavljanje spomenika.⁶³ Osim toga, Odbor je Fernkornu dugovao cijelu svotu od 5 400 for. "za modelovanje i lievanje napisa grba i nakitnih viencah po ugovoru". Također mu je trebalo isplatiti i za "emballagu, putne troškove za njega i radnike i postavljanje spomenika po pogodbi", u iznosu od 1 945 for. Do toga trenutka nisu mu bili isplaćeni ni prije spomenuti nacrti za postament.⁶⁴

Od radova koji su iskazani u izvještaju bana Šokčevića navedeni su i oni koji će se tek dogoditi, i to iduće godine. Riječ je o stavku 11 izvještaja koji govori o troškovima vezanima uz "bravarsko i zidarsko djelo kod postavljanja rešetke", pri čemu se misli na ogradu kojom će se 1867. opasati spomenik. Na ime tih je troškova predviđena svota od 500 for., a do dana podnošenja izvještaja ništa još nije bilo isplaćeno.

No, posebnu pozornost privlači stavak vezan uz potrošenu količinu mjedi. Ukupno je za spomenik (konjanika, konja i plintu), dvije dekorativne ploče (s grbom i natpisom) i četiri vijenca potrošeno 225 centi mjedi ili 11 tona i 25 kilograma. Ta je količina mjedi u to doba vrijedila 16 200 for., odnosno 72 for. po centi. Znamo li da je cjelokupnu količinu potrebne mjedi poklonio car, i to u dva navrata, prvi put u travnju 1861., a drugi put u prosincu 1864., onda je donekle

⁶² Izvještaj je sastavljen 22. studenoga 1866. u Zagrebu, a potpisao ga je tajnik Odbora A. Hudovski. Izvorni je rukopis sačuvan u HPM, sign. 21821.

⁶³ Ugovorom iz 1861. i naknadnim ugovorom od 2. prosinca 1864. bilo je dogovoreno za tu stavku 36 000 for. Fernkornu je unaprijed bilo isplaćeno 3 000 for. u skladu sa zaključkom sjednice od 3. listopada 1864. Potom mu je u tijeku 1865. u pet navrata isplaćeno po 6 000 for., dakle, ukupno je do 22. studenoga 1866., kada je sastavljen izvještaj, Odbor Fernkornu isplatio na ime toga stavka 33 000 for., pa je, prema tome, za isplatu ostalo još 3 000 for.

⁶⁴ Izrada dviju ukrasnih ploča, grba i natpisa, te četiri vijenca ugovorena je člankom 3 ugovora od 2. prosinca 1864. u prije navedenu iznosu. Količina potrebne mjedi za ploče i vijence iznosila je 25 centi, vrijednost te mjedi nije ulazila u troškove izrade. Troškovi pakiranja, putnih troškova za Fernkorna i radnike koji će postavljati spomenik u gore navedenom iznosu od 1 945 for. ugovorom od 22. listopada 1861. i naknadnim ugovorom od 2. prosinca 1864. nisu bili zasebno predviđeni. Vjerojatno je do takve nagodbe došlo naknadno. Ukupna dugovanja Odbora Fernkornu u tom su trenutku iznosila 10 595 for. Stavak predviđen za putne troškove Fernkorna i radnika koji su trebali montirati spomenik, vjerojatno je ugovoren znatno prije negoli je do toga doista došlo. Pretpostavljamo da se to moglo dogoditi prije 14. veljače 1866., kada ljevaonicu i formalno preuzimaju Franz Xaver Pönninger i Josef Röhlich (Hans Aurenhammer, nav. djelo, str. 33. - Božena Kličinović navodi da se to zbilo 1. ožujka 1866., nav. djelo, str. 55.) - Prema tome, uzmemo li u obzir tu činjenicu i zdravstveno stanje Fernkorna, koji već prilikom otkrivanja spomenika Princu Eugenu u Beču, 18. listopada 1865., ne može prisustvovati svečanosti bez pratnje, jasno je da je takav ugovor sklopljen mnogo prije, a u skladu s time jasno je da Fernkorn doista nije mogao boraviti u Zagrebu u vrijeme postavljanja spomenika. Njegovu bi prisutnost, uostalom, novine, posve sigurno, zabilježile.

zbunjujuće da je ta svota u izvještaju prikazana kao stavak koji je naplaćen (?). Ukupna sredstva za spomenik prema tom su izvještaju iznosila 104 236 for. i 52 novčića, od toga je do 22 studenoga 1866. već isplaćeno 87 028 for. i 54 novčića. U tu je svotu uračunan i iznos poklonjene mjedi (16 200 for.)!⁶⁵ Za isplatu je ostalo 17 207 for i 98 novčića.

Da je skupljanje potrebnih sredstava teklo mukotrпно, već smo naveli. Isto tako spomenuli smo i onaj dio izvještaja bana Šokčevića koji je govorio o prikupljanju sredstava u 1864. i 1865. i kako su uzeta sredstva iz dobrovoljačke zaklade u iznosu od 33 000 for. No, time, prema navedenu iskazu, ipak nisu bila namirena sva sredstva.⁶⁶

NEDOSTACI NA SPOMENIKU

Iste su godine zamijećeni i određeni nedostaci na spomeniku. Tako je primijećena pukotina na lijevoj prednjoj nozi i pod sedlom.⁶⁷ Aurenhammer kao uzrok manjih šteta do kojih je došlo na spomeniku navodi slijeganje postamenta, a također spominje da je lijevaonica te štete otklonila.⁶⁸

No, do napuklina na konjskoj nozi vjerojatno ipak nije moglo doći zbog slijeganja postamenta, napose stoga što je riječ o prednjoj desnoj konjskoj nozi koja je podignuta i nije vezana uz plintu, odnosno postament. Isto tako, teško da su navedena oštećenja na spomeniku mogla nastati zbog "velike vrućine". Bit će prije da je bila posrijedi pogreška nastala pri lijevanju spomenika.⁶⁹ Bilo kako bilo, lje-

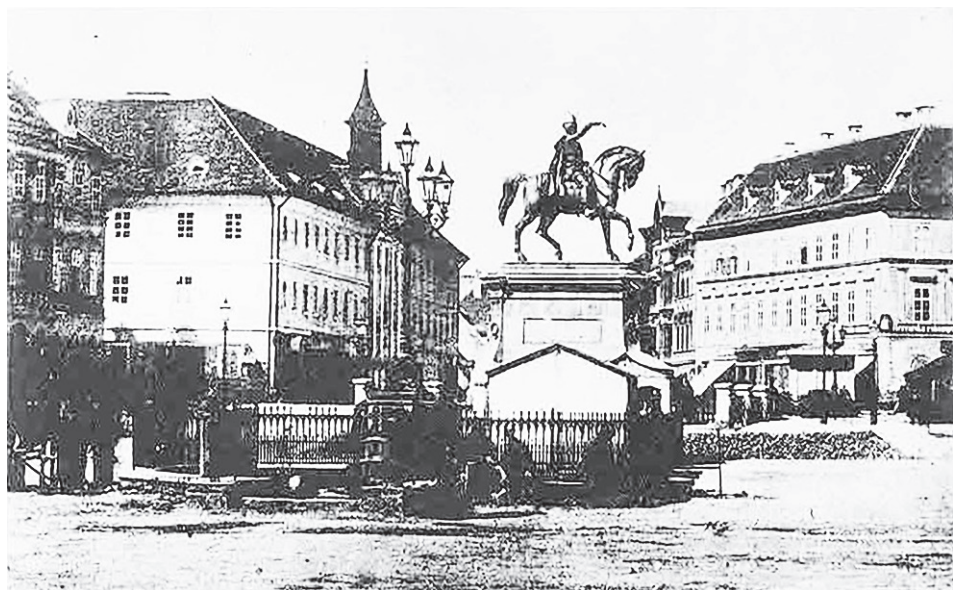
⁶⁵ Božena Kličinović spominje kao ukupnu svotu 101 447 for. i također u nju uračunava vrijednost poklonjene mjedi, pa navodi da je Fernkornu "za 225 centi mjedi isplaćeno (mu je) 16 200for." (Nav. djelo, str. 71)

⁶⁶ SABORSKI SPISI, ... 1865-1867., Zagreb, 1900., str. 265-268. (Iskaz sredstava bana Šokčevića od 24. studenoga 1866.) - "Pošto ipak započete jur radnje oko podignuća spomenika sve to silnije namirenje ugovorenih jur zaslužbinah zahtjevaju, obrati se odbor s nova na kr. namjesničko vieće za daljnju doznaku od 22 000 for. kojom bi se svotom po odborskom proračunu svi troškovi toli podnožja, koli spomenika i njegova uspostavljanja posvema namirili. Kr. kancelarija dvorska dozvoli odpisom od 16. travnja 1866 br. 1476 ovaj također trošak odrediti, da se na tu svrhu obratiti ima prije svega ostatak zaklade dobrovoljačke, a pokazujući se manjak, da se pokrije iz zaklade komercijalne i regnikolarne ..."

⁶⁷ Božena Kličinović, PRILOG ELABORATU ZA RESTAURIRANJE SPOMENIKA BANU JOSIPU JELAČIĆU. Zagreb, 1990. Arhiv Hrvatskog restauratorskog zavoda, ur. br. 907-05-1238-9-DD-90. - "Nakon pregleda ustanovljeno je da se 'na gležnju desne prednje noge te pod sedlom nalazi mala napuklina, jedva vidljiva. Spominje se razlog tim napuklinama: vrućina koja je 1867 bila izuzetno velika, te je hitno obaviještena lijevaonica gdje je spomenik ljevan, kako bi njezin ravnatelj što prije došao u Zagreb i otklonio kvar."

⁶⁸ Hans Aurenhammer, nav. djelo, str. 61., kat. br. 90.

⁶⁹ To su pokazale i brojne analize koje su izvedene u tijeku izrade elaborata konzervatorsko-restauratorskih radova na spomeniku banu Josipu Jelačiću, koji je godine 1990. izradio Restauratorski zavod Hrvatske.

Pogled na Trg Bana Josipa Jelačića prije potresa 9.11.1880. (Fototeka HRZ)

vaonica je spomenuta oštećenja otklonila, premda “dokument o popravku kvara nije pronađen”.⁷⁰

ZAKLJUČAK

Interpretacije koje zbog Fernkornove bolesti poriču njegovo autorstvo nad spomenikom banu Josipu Jelačiću, najčešće kao Fernkornove izravne pomagače navode kipare: Franza Pönninegra, Tehodora Friedla i majstora Bardofa.⁷¹ Artur Schneider kao Fernkornova pomagača navodi i R. Winderera.⁷²

Imajući u vidu spomenutu “Ispravu”, koja je napisana u Zagrebu 15. studenoga 1866., kao mogući Fernkornovi izravni pomagači u obzir samo dolaze Pönnin-

⁷⁰ Božena Kličinović, PRILOG ELABORATU..., str. 4.

⁷¹ Božena Kličinović navodi Pollaka, Wurzbacha, Aurenhammera, Wilkingena i Schneidera kao one koji su donekle sumnjali u Fernkornovo autorstvo glede spomenika (Božena Kličinović, ANTON DOMINIK FERNKORN..., str. 27.

⁷² Artur Schneider, “POVIJESTI STRADANJA JEDNOG SPOMENIKA Femkom sv. Juraj”. “Jutarnji list”, od 19. 6. 1932., str. 20-21.: “... spomenik banu Jelačiću, koji se doduše još i danas smatra djelom Fernkornovim, ali je utvrđeno, da je on za taj spomenik izradio tek skicu (jedna se druga skica sa zanimljivom varijantom nalazi u zagrebačkoj ‘Grafičkoj zbirci’). Pače i pri samoj skici pomagali su mu R. Winder i F. Pöninger, dok su djelo samo izveli Th. Friedl (konja) i Bardof (lik banov).”

ger i Friedl, uz koje se u "Ispravi" još navode i Franz Braig i Joseph Weissmann iz Beča, dok se Bardof i Winder ne spominju. Budući da su u "Ispravi" navedeni svi suradnici pri izradi spomenika banu Josipu Jelačiću, od kipara do montera, malo je vjerojatno da bi bili ispušteni spomenuti kipari, poglavito stoga što su oni tijesno surađivali s Fernkornom.

Što se pak tiče pozivanja na "Ispravu" kao svojevrsno jamstvo da je Fernkorn doista autor spomenika, budući da je u njoj, navodno, njegov potpis te potpisi svih majstora koji su sudjelovali u tome poslu, valja upozoriti da nije autentičan ni taj potpis ni onaj Josepha Röhlich. Naše je mišljenje, naime, da je "Ispravu" sastavila jedna osoba koja je popisala sve suradnike Fernkornove ljevaonice koji su radili na izradi spomenika banu Josipu Jelačiću.

S obzirom na Fernkornovo zdravlje, zbog kojega se još u veljači te godine (1866.) povlači, a ljevaonicu preuzimaju Pönninger i Röhlich, smatramo da Fernkorn doista nije boravio u Zagrebu prilikom montiranja spomenika. Jednako je tako pitanje jesu li u Zagrebu boravili i svi ostali majstori koji su spomenuti u "Ispravi", primjerice majstori koji su radili kalup Kops, Schmidt i Lazek ili kipari Friedl, Braig i Weissmann. "Isprava" je, doduše, mogla biti napisana i u Beču, no, u tom slučaju niti bi na njoj pisalo da je sastavljena u Zagrebu niti bi bila napisana olovkom i tako nezgrapnim rukopisom. Autora te "Isprave", prema našem mišljenju, valja tražiti među ekipom koja je u Zagrebu montirala spomenik.

Također smatramo da nije moguće na temelju ugovora koji je Odbor sklopio s Fernkornom tumačiti njegovo apsolutno autorstvo nad spomenikom, a da se pri tome ne uzme u obzir i njegovo zdravstveno stanje u vrijeme kad su se radili modeli-skice i model nadnaravne veličine, odnosno kad se spomenik lijevao, cizelirao i montirao.

Znamo da su određeni problemi u vezi s prvom odabranom skicom postojali još u studenome 1862; te da je Fernkorn u lipnju 1863., tri mjeseca prije izložbe modela doživio svoj drugi jači moždani udar, a potom, početkom ožujka 1864., treći, i to očito u vrijeme kad se radilo na izradi modela nadnaravne veličine. Te je godine Fernkorn zbog svoje bolesti bio prisiljen uzeti dopust. Godinu dana prije montiranja spomenika banu Josipu Jelačiću u Zagrebu Fernkorn nije bio sposoban bez pomoći prisustvovati otkrivanju njegova spomenika Princu Eugenu u Beču, dakle, u doba kad se intenzivno radilo na lijevanju, a vjerojatno i na cizeliranju Jelačićeva spomenika. Uzimajući u obzir te činjenice, sve tvrdnje glede njegova nedvojbenog autorstva, ako se temelje isključivo na sklopljenim ugovorima ili spomenutom "Ispravom", treba uzimati s rezervom.⁷³

⁷³ Stavkom 11. Ugovora sklopljenog 22. listopada 1861., a koji je bio na snazi i nakon sklapanja dodatnog ugovora 2. prosinca 1864. (što je bilo potvrđeno i stavkom 5. naknadnog ugovora), bilo je predviđeno da se Odbor u slučaju Fernkornove smrti, "zbog eventualnih dodatnih potraživanja, ili

Radije smo mišljenja da autorstvo spomenika banu Josipu Jelačiću valja tražiti među njegovim bliskim suradnicima, kiparima koji se navode u "Ispravi": Franzom Pönningerom, Theodorom Friedlom, Franzom Braigom i Josephom Wiesmannom. Sam je Anton Dominik Fernkorn, prema svemu sudeći, izvedbu ostvarene ideje mogao pratiti onoliko koliko mu je to dopuštalo njegovo narušeno zdravlje. Upravo je stoga prva ideja za spomenik banu Josipu Jelačiću ključna, ona za koju se tako svesrdno zalagao Odbor, a od koje je Fernkorn morao odustati, jer, po smjelosti je ta ideja očito bila njegova. Ostvareno rješenje, s konjanikom u svečanoj odori i konjem u paradnom kasu, nema ni smjelosti ni snage Fernkornovih prijašnjih djela, već je riječ o jednomu rutinski izvedenom djelu, bez izrazitije umjetničke snage, koje su napravili vješti majstori iz njegove radionice.

isplata koje još mora izvršiti, mora sporazumjeti sa nasljednicima gospodina Rittera von Fernkorna". Taj stavak ugovora vjerojatno je primijenjen i ovom prilikom budući da su u veljači 1866. ljevaonicu preuzeli Pönninger i Röchlich. Posljednju fazu, cizeliranje i montiranje, prema tome, posve sigurno, ne možemo više vezati uz Fernkornovo ime.

THE BAN JOSIP JELAČIĆ MONUMENT IN ZAGREB

(Commemorating the 150th anniversary of the monument's erection and 215 years since Jelačić was born)

By Ivan Srša, Zagreb

Summary

The paper deals with the historical research results in respect to Ban Josip Jelačić's monument erected in 1866. In 1947 the monument was dismantled, disassembled into pieces and stored in the Gliptoteka storeroom, whereas its base was completely destroyed. Just before it was returned to the Zagreb square of the same name in 1990, research was made in order to gather relevant data that might be used in elaborating the project for a new base and for the treatment of the monument in art-conservation and restoration terms. Along with the accessible archive sources and literature, the research was mainly based on material published in the daily press of those times.

On basis of such research it was determined that the stone of which the original base had been made of was from Moslavina, and that it was the work of the Viennese sculptor Strešnjak (Strechank). The brass for the monument was acquired by melting down artillery pieces, and the casting was done in the Anton Dominik Fernkorn foundry, the Viennese sculptor from whom the statue's production had originally been ordered from. However, the most important research result was the fact that the initial idea for the statue had been essentially different in respect to all subsequent sketches and known models, especially the one that had been finally carried out. Bearing in mind Fernkorn's later abandoning this especially difficult initial sketch, and then making comparisons with the final result that is the least complex one in respect to the overall known sketches and models, the question arose as to his part in the statue's authorship. It was concluded that after all, the major part of the authorship belonged to the group of Fernkorn's close collaborators, among which were the following sculptors: Franz Pönninger, Theodor Friedl, Franz Braig and Joseph Weissman, whereas Anton Dominik Fernkorn controlled the works, to the extent his poor health allowed him to.

Key words: Zagreb; ban Josip Jelačić statue; Anton Dominik Fernkorn